

## Bog anmeldelser.

---

THEODOR FREIHERRN VON DER GOLTZ. **Agrarwesen und Agrarpolitik.** Zweite umgearbeitete und durch ein Agrarprogramm vermehrte Auflage. Verlag Gustav Fischer. Jena 1904. [V + 330 S.].

Denne Bog er en sammenhængende Fremstilling af en fornem, lærd og — efter danske Begreber i det mindste — saare konservativ Mands Udsyn over de landøkonomiske og landbopolitiske Tilstande og Bestræbelser i Nutidens Tyskland. Den interesserer ikke blot ved sin Rigdom paa Enkeltheder, hvoraf de fleste Læsere uden Tvivl vil kunne høste rig Belæring med Hensyn til faktiske Forhold, men den interesserer ogsaa, og ikke mindst, ved den Grundopfattelse, der ligger bag, og som Forfatteren ikke lægger Skjul paa. Det kunde maaske synes underligt, men er ikke desto mindre saa, at det, der giver Bogen næsten dens Hovedinteresse, er netop Helhedsopfattelsen, Kombinationen af politisk og socialt Livssyn, som gaar gennem den. Derved bliver Bogen noget mere end en blot Agrarpolitik, den bliver ikke saa lidt af et *document humain*, et Vidnesbyrd om en Tænkemaade, der formodentlig i ikke ringe Grad er typisk for den Generation, der oplevede das grosze Vaterlands Genrejsning og Samling til Enhed gennem fast, hensynsløs Handling og sejrrig Magtudfoldelse.

Efter nogle indledende Bemærkninger gaar Forf. over til at behandle to aktuelle og saare omdisputerede Spørgs-

## Bog anmeldelser.

---

THEODOR FREIHERRN VON DER GOLTZ. **Agrarwesen und Agrarpolitik.** Zweite umgearbeitete und durch ein Agrarprogramm vermehrte Auflage. Verlag Gustav Fischer. Jena 1904. [V + 330 S.].

Denne Bog er en sammenhængende Fremstilling af en fornem, lærd og — efter danske Begreber i det mindste — saare konservativ Mands Udsyn over de landøkonomiske og landbopolitiske Tilstande og Bestræbelser i Nutidens Tyskland. Den interesserer ikke blot ved sin Rigdom paa Enkeltheder, hvoraf de fleste Læsere uden Tvivl vil kunne høste rig Belæring med Hensyn til faktiske Forhold, men den interesserer ogsaa, og ikke mindst, ved den Grundopfattelse, der ligger bag, og som Forfatteren ikke lægger Skjul paa. Det kunde maaske synes underligt, men er ikke desto mindre saa, at det, der giver Bogen næsten dens Hovedinteresse, er netop Helhedsopfattelsen, Kombinationen af politisk og socialt Livssyn, som gaar gennem den. Derved bliver Bogen noget mere end en blot Agrarpolitik, den bliver ikke saa lidt af et *document humain*, et Vidnesbyrd om en Tænkemaade, der formodentlig i ikke ringe Grad er typisk for den Generation, der oplevede das grosze Vaterlands Genrejsning og Samling til Enhed gennem fast, hensynsløs Handling og sejrrig Magtudfoldelse.

Efter nogle indledende Bemærkninger gaar Forf. over til at behandle to aktuelle og saare omdisputerede Spørgs-

maal: har det tyske Landbrug siden 1880 været i Tilbagegang? og hvorvidt er Tyskland i Stand til nogenlunde at forsyne sig selv med Landbrugsprodukter? Ved en Gennemgang og Diskussion af den tyske officielle Landbrugsstatistik saa vel som ud fra et nøje personligt Kendskab til Landbrugsforhold i Rigets forskellige Egne, besvarer Forf. begge disse Spørgsmaal med et bestemt Nej. Den af Agrarerne ofte fremsatte Paastand, at Landbruget som Erhverv betragtet skulde være i Forfald, holder ikke stik. Udbyttet pr. Arealenhed har været stigende, det dyrkede Areal i Fremgang, selve Anvendelsen af det dyrkede Areal, Brakmarkens stadig aftagende Omfang m. m. tyder paa Fremgang. »Af det anførte fremgaar — saaledes lyder v. der Goltz' almindelige Slutning — at de lave Kornpriser og den højere Arbejdsløn indtil Dato aldeles ikke har haft de frygtede Virkninger, nemlig at Agerbruget skulde antage ekstensivere Former, og derfor, selv om Befolkningen blev konstant, skulde i ringere Grad være i Stand til at tilfredsstille dennes og Kreaturbestandens Behov. Tværtimod lader det sig med største Bestemthed hævde, at Udnyttelsen af Landets Jord er bleven intensivere«. Ved Undersøgelsen af Husdyrholdet kommer Forf. m. H. t. denne Side af Landbruget til et lignende gunstigt Resultat.

Mindre gunstigt lyder Svaret paa det andet Spørgsmaal: hvorvidt Tyskland er eller i nogen overskuelig Fremtid vil blive i Stand til at »underholde sig selv« med Landbrugs- og Kvægavlsprodukter. Svaret er, som antydet, ogsaa her et afgjort Nej. Det er med en noget sorgblandet Glæde, Forf. ser paa Befolkningens stadige og stærke Tilvækst: med Glæde, fordi en stor Befolkning er en Forudsætning for Tysklands militære Kraft og dets derved betingede politiske Magtstilling — med Sorg, fordi den stigende Befolkning gør Misforholdet mellem Landets Forbrug af Næringsmidler og dets Evne til at producere dem bestandig større. Det, der sikrer det store Fædrelands politiske Uafhængighed af Omverdenen, det bærer

i sig en øjensynlig Fare for bestandig større økonomisk Afhængighed af denne Omverden. Saaledes kan man kort resumere det Dilemma, der mere end én Gang dukker op som afgørende bestemmende Moment for Forf.s Standpunkt i helt konkrete agrarpolitiske Spørgsmaal. Tysklands agrarpolitiske Opgave er simpelt hen denne: bestandig at holde Forbruget af Udlandets Landbrugsprodukter nede paa det nødvendige Minimum. —

Efter Aarene 1850—75, der af Forfatteren karakteriseres som den lykkeligste Periode, det tyske Landbrug nogensinde har gennemlevet (S. 43), kom for Tyskland som for hele det gamle Evropa Omslaget, fremtvunget ved den oversøiske Konkurrence. De tyske Storagrarer, hvis Graadighed aldrig baandlagdes af nogen smaalig Sømmelighedsfølelse, udtænkte en Række »store Midler«, ved hvilke Landbruget skulde hjælpes ud over den kritiske Situation. Blandt disse store Midler var Indførelse af Sølv møntfod, som von der Goltz afviser med væsentlig de samme Argumenter, som vi kender fra Falbe-Hansen's »Finansvidenskab«. Bestemt Modstander er Forf. ogsaa af et andet af de foreslaaede store Midler, der er bleven berømt under Betegnelsen »Antrag Kanitz«. »Selvfølgelig maa vi forlange, at den i Landbruget anbragte Kapital forrenter sig\*»). Det er med en saadan vidtrækkende Motivering, de tyske Agrarer har forlangt, at Staten skulde overtage Kornhandlen som Monopol og sikre Indlandets Producenter en nærmere bestemt Middelpris. Disse store Midler forkaster v. d. Goltz dog, dels fordi de, som det første, slet ikke vilde føre til det tilsigtede Maal, dels fordi de, som det sidstnævnte, vilde føre til Konsekvenser, der vilde være paa en Gang uafviselige og uantagelige (f. Eks. Arbejdernes Krav til Staten om at sikre dem en Minimalløn o. l.).

---

\*) Jvfr. Conrad: Die Agrarzölle in der Zolltarifverlage im Deutschen Reich. (Jahrbücher 3 F. 23 Bd.).

Saa havner Forf. da ved en anselig Agrartold som det eneste brugbare og effektive Middel. Heldigvis forsvarer han ikke denne Forholdsregel med det undertiden benyttede farisæiske Argument, at en Korntold, skønt den forhøjer Kornpriserne, ikke derfor vil forhøje Brødpriserne for Konsumenterne. Hovedbetragtningen er ogsaa her: Landets af militære og politiske Hensyn mindst mulige Afhængighed af Udlandet. Denne almindelige Betragtning støttes saa af forskellige mere specielle Argumenter. Specielt over for Arbejderne gør Forf. saaledes gældende, at Kornpriserne under den nuværende Beskyttelse dog er lavere end i Tiden forud for Beskyttelse, at Lønnen er højere, og at denne Samfundsklasse for saa vidt ikke har nogen Grund til at beklage sig. Det er klart, at dette Forsvar, set fra Arbejdernes Standpunkt, ikke kan være meget overbevisende. Det, der interesserer dem, er øjensynlig ikke saa meget en Sammenligning med en fjernere Fortid som dette, hvorledes vilde i Nutiden Kornpriserne stille sig uden Beskyttelsen. At Landbrugets Rentabilitet sikres ved Beskyttelse, gaar Forf. ud fra nærmest som noget selvfølgeligt: »Jo højere Told, desto højere Priser, jo højere Priser, desto større Rentabilitet« (S. 322). Rent formelt kunde dette Argument, lidt omskrevet, udmærket anbringes i en Lærebog i Logik som Eksempel paa en ulastelig Slutning i Aristoteles' »første Figur«. Hvad Læseren imidlertid savner, det er en omhyggelig Under søgelse af, hvorledes Rentabiliteten i det lange Løb influerer paa Ejendomspriserne, om ikke det ved Toldbeskyttelsen kunstigt opretholdte Niveau for Kornpriserne (og andre Landbrugsvarepriser), og den derved sikrede større Rentabilitet blandt andre Virkninger ogsaa har den at højne Jordprisen, det vil sige: fordyre den vigtigste Produktionsfaktor for Landmændene selv og derigennem i Virkeligheden svække dem i deres Konkurrence med Udlandets Producenter\*). Forøvrigt har v. der Goltz'

\*) Ud fra dette Synspunkt har navnlig Brentano i sin »Agrarpolitik« rettet en skarp og indtrængende Kritik mod de tyske Agrarers Program.

Standpunkt i Toldspørgsmaalet ogsaa Interesse derved, at han ikke holder paa en Beskyttelse med faste Toldsatser, men med glidende Skala. Dette fører ham naturligt ind paa en Omtale af denne Form for Beskyttelse i England. Resultatet af denne Undersøgelse er, at de uheldige Erfaringer, England havde Lejlighed til at gøre paa dette Omraade, beroede paa en uheldig Gennemførelse i Praksis, og at man derfor ikke med Erfaringerne fra dette Land kan modbevise dette Systems Fortrin.

Endnu et Træk bør fremhæves særlig til Belysning af det sociale Grundsyn, ud fra hvilket Professor v. der Goltz's Bog er skreven. Et Spørgsmaal, der behandles udførligt, er Ejendomsfordelingen i det tyske Rige. For Riget som Helhed er den nogenlunde som den bør være, men det indrømmes, at i visse Egne, navnlig de østelske, er den store Grundbesiddelse og den store Bedrift for fremherskende, og at det her er en vigtig agrarpolitisk Opgave at skabe en Middelstand med middelstore Bedrifter. I øvrigt er Forfatteren en ivrig Forsvarer af den bestaaende store Bedrift og den faktiske store Grundbesiddelse: af den store Bedrift, fordi den altid har baaret de tekniske Fremskridt i Tysklands Landbrug, af den store Grundbesiddelse, fordi det til denne knyttede Aristokrati har høje sociale og politiske Opgaver i Staten — for ikke at tale om dets høje militære Opgave: at forsyne Hæren med Officerer! Naar v. der Goltz endvidere anfører det som Godsejernes naturlige Kald at repræsentere Landbruget i det offentlige Liv, saa er dette sikkert en Betragtning, der allerede forekommer danske Læsere noget fremmed. Men naar han et andet Sted mod Slutningen af Bogen siger, at Forholdet mellem Godsejer, Bonde og Husmand bør være nogenlunde som Forholdet mellem Officerer, Underofficerer og Menige, saa er vi inde paa en almindelig Tænkemaade, der er os saa fjærn, at lykkeligt ingen herhjemme offentlig og for Alvor kunde gøre sig til Talsmand for den uden samtidig at gøre sig selv latterlig.

Dog, dette fjerne og fremmede i den ansete Forfatters almindelige sociale og politiske Livssyn udelukker ikke paa nogen Maade, at man kan gennemgaa Bogens mange Enkeltundersøgelser med stort Udbytte. Dette er saaledes Tilfældet med hans Skildring af Landarbejderforholdene i Tysklands forskellige Egne, ikke mindst Skildringen af Systemet med Vandrearbejdere, særlig paa de store øst-elbiske Godser. Forfatteren fordømmer denne Ordning baade af sociale og nationale Grunde. I Virkeligheden er der paa dette Punkt noget af en Modsigelse mellem Forfatterens andet Steds givne Skildring af det tyske Godsejeraristokratis høje Kald og store Fortjenester af Staten, og hans Skildring af Arbejdsforholdene paa en stor Del af dette samme Aristokratis Godser, ti disse — navnlig de østelbiske — synes at være rene Arnesteder for »das Polentum«, og Faren for Poloniseringen af store Omraader inden for den preussiske Stat, siger Forfatteren, »er ikke et blot Fantasifoster, den er en Kendsgerning, der maa tages alvorlig, ikke blot af Statens Ledere, men af alle patriotisk følende Mænd« (S. 150). Interessante Enkeltheder findes ogsaa under Omtalen af den store Grundbesiddelse og den store Bedrift — Latifundienbesitz und Latifundien-wirtschaft. — Forfatteren kommer her bl. a. til det Resultat, at samtidig med at den lille eller middelstore Bedrift holder sig i Tysklands vestelbiske Egne, saa glider Ejendomsretten langsomt Bondestanden ud af Hænderne, og at der derfor i disse Egne er en Bevægelse hen imod Udviklingen af en ny moderne Storgrundbesiddelse, ikke i Form af store sammenhængende Godskomplekser, men i Form af »Strøbesiddelse«. Det er en Del af Kapitalen fra Vesttysklands rige Industricentre, der søges anbragt paa den Maade — et Træk, der minder noget om Udviklingen af Landboforholdene i det 18de Aarhundredes England. Professor v. der Goltz indrømmer, det er umuligt at belyse denne Udvikling statistisk, og dette giver ham Anledning til en Kritik af Tysklands officielle Landbrugsstatistik, der belyser Antallet af Bedrifter, men ikke

indeholder nogen Besvarelse af, paa hvor mange Hænder Ejendomsretten til Landets Jord findes og i hvilken Grad Grundbesiddelsen er koncentreret. Denne Kritik er uden Tvivl berettiget, men den rammer ganske vist ikke alene Tysklands officielle Landbrugsstatistik.

Bogen er fremkommen som Forelæsninger for studerende. Som egentlig Lærebog betragtet forekommer den mig dog at lide af væsentlige Mangler: den er paa flere Punkter for bred i Fremstillingen, Forfatteren skænker ofte afvigende Anskuelser for lidt Opmærksomhed, og endelig behandler den — til Dels paa Trods af, hvad Forordet lover — for udelukkende tyske Forhold alene.

Henrik Pedersen.

ALFRED MITSCHERLICH. **Die Schwankungen der landwirtschaftlichen Reinerträge**, berechnet für einige Fruchtfolgen mit Hilfe der Fehlerwahrscheinlichkeitsrechnung. Mit 2 Tafeln und vielen Tabellen. Tübingen 1903. Laupp. (120 S.).

En lovende Titel, og hvad mere er et Indhold, der giver, hvad man venter sig af Titlen.

Et almindeligt Gennemsnitstal faar først fuld Værdi, naar man samtidig angiver Middelfejlen, Maalet for de enkelte Iagttagelsers Afvigelse fra Gennemsnittet. Mitscherlich har ikke glemt dette et Øjeblik, hvert meddelt Gennemsnitstal angives med plus—minus sin Middelfejl. Middelfejlsberegningen medfører igen som Regel, at Forfatteren maa undersøge, hvor vidt de enkelte Iagttagelsesomraader følger den almindelige Fejllov, særlig sker denne Undersøgelse for Arbejdstidens, Daglønnens, Høstudbyttets og Prisens Vedkommende. Ved disse Undersøgelser fremkommer meget af Interesse. For Høstudbyttets Vedkommende synes saaledes Svingningerne fra Aar til Aar at blive desto mindre, jo højere Udbyttet stiger; for Kartoffelhøstens Vedkommende finder man saaledes: